

Components of the Principles of Participatory Transparency from the Perspective of the Quran and Its Organizational Implications

✉ **Hafizollah Asghari** / PhD Scholar in Quran and Sciences, Management Orientation, Al-Mustafa International University, Qom, Iran
hafizullahasghari@gmail.com

Abolfazl Gaini / Assistant Professor, Research Institute of Hawzeh and University, Qom, Iran
againi@rihu.ac.ir

Amir Hamzeh Mehrabi / Associate Professor, Shahid Mahallati University, Qom, Iran
Received: 2025/07/06 - Accepted: 2025/09/30
mehrabi.amir39@gmail.com

Abstract

Transparent decision-making and actions in the organization will lead to effective stakeholder participation, while lack of transparency leads to dissatisfaction and reduced participation. Keeping the organization safe from concealment requires that the components of the principles of participatory transparency are first extracted from the perspective of the Quran as a guide to action, and then acted upon. For this purpose, the present study examines the components of the principles of transparency from the perspective of the Quran and its organizational implications. In the present study, data were collected using a library method, the questionnaire method was used to refer to the Holy Quran, and the semantic study method was used for the organizational implications of transparency. In this article, key points have been extracted and categorized under the explanation of organizational implications. To obtain specific findings, organizational implications have been classified into five headings. The research findings show that belief in God's omniscience, human accountability before God, the trustworthiness of positions, the right of people to be informed about affairs, and the right to participate in determining their destiny are among the components of the foundations of participatory transparency from the perspective of the Quran.

Keywords: Participatory Transparency, Organizational Implication, Implication Research.

مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی از منظر قرآن و دلالت‌های سازمانی آن

حافظ‌الله اصغری / دانش‌پژوه دکتری قرآن و علوم، گرایش مدیریت، جامعه المصطفی العالمية، قم، ایران hafizullahasghari@gmail.com

ابوالفضل گائینی / استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران againi@rihu.ac.ir

امیرحمزه مهرابی / دانشیار دانشکده شهید محلاتی، قم، ایران mehrabiamir39@gmail.com

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵ - پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۸

چکیده

تصمیم‌گیری و اقدام‌های عملی شفاف در سازمان، مشارکت مؤثر ذی‌نفعان را در پی خواهد داشت؛ درحالی‌که عدم شفافیت منجر به نارضایتی و کاهش مشارکت آنها می‌شود. مصون نگه داشتن سازمان از پنهان‌کاری ایجاب می‌کند که ابتدا مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی از منظر قرآن به‌عنوان راهنمای عمل استخراج شده، سپس به آن عمل شود. بدین منظور در تحقیق حاضر مؤلفه‌های مبانی شفافیت از منظر قرآن مشخص و دلالت‌های سازمانی آن بررسی شده است. در پژوهش حاضر داده‌ها به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده‌اند، از روش استنتاجی برای مراجعه به قرآن کریم بهره گرفته شده و از روش دلالت‌پژوهی برای دلالت‌های سازمانی شفافیت استفاده شده است. در این نوشتار نکات کلیدی استخراج و ذیل تبیین دلالت‌های سازمانی دسته‌بندی گردیده است. برای به‌دست آوردن یافته‌های مشخص، دلالت‌های سازمانی در پنج عنوان طبقه‌بندی شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که باور به عالم بودن خداوند، پاسخ‌گویی انسان در پیشگاه خداوند، امانت بودن منصب‌ها، حق آگاهی مردم از امور و حق مشارکت در تعیین سرنوشت، از مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی از منظر قرآن هستند.

کلیدواژه‌ها: شفافیت مشارکتی، دلالت سازمانی، دلالت‌پژوهی.

مقدمه

سازمان‌ها از بدو شکل‌گیری خود به‌منظور برآوردن هدف‌های مشخص به‌وجود آمده‌اند. این مهم سبب به‌وجود آمدن انتظارات ارباب‌رجوع و ذی‌نفعان از سازمان‌ها شده است. با ورود به هزاره سوم و هم‌زمان با بالا رفتن دامنه و عمق آگاهی مردم از حقوق شهروندی خود، شاهد رشد انتظارات آنها از سازمان‌ها هستیم. ازسوی دیگر، تمایل به پنهان‌کاری و در دسترس قرار ندادن اطلاعات از سوی کارگزاران باعث نارضایتی ذی‌نفعان و عدم شفافیت در سازمان می‌شود در ایام کنونی که مرزهای خصوصی خلوت سازمانی و محدوده‌های درونی و بیرونی برداشته شده است و ذی‌نفعان به‌مدد فناوری‌های نوین توانسته‌اند عملکرد سازمان‌ها را زیر ذره‌بین و داوری قرار دهند و در مورد سازمان‌ها اظهارنظر کنند، انتظار می‌رود که سازمان‌ها شفاف‌تر عمل کرده، اطلاعات مورد نیاز را در عرصه تصمیم‌گیری و اجراء بدون ابهام در اختیار ذی‌نفعان قرار دهند.

عملکرد شفاف در سازمان نیازمند آگاهی از مبانی شفافیت در سازمان است. برای برون‌رفت از این مشکل، پژوهش‌های متعددی درباره «شفافیت» در دو بخش عملی و نظری انجام شده است. برخی از پژوهش‌های نظری صورت‌گرفته «شفافیت سازمانی» را از مفاهیم زاینده عصر مدرن دانسته‌اند که در ادبیات دینی درباره آنها بحث نشده است. عده‌ای دیگر آن را از منظر دینی به‌صورت کلی تبیین کرده‌اند؛ درحالی‌که جامعه اسلامی ایجاب می‌کند که برای مصون نگه داشتن سازمان‌ها از پنهان‌کاری و به‌دست آوردن اعتماد ذی‌نفعان، ابتدا مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی را از منظر قرآن به‌عنوان راهنمای عمل استخراج کرده، سپس به آن عمل کنند؛ زیرا چنانچه مدیران و کارکنان سازمان‌ها از مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی اطلاع نداشته باشند، پنهان‌کاری و زیرآب‌زنی در سازمان‌ها به‌دور از انتظار نخواهد بود. بدین منظور، در تحقیق حاضر مؤلفه‌های مبانی شفافیت از منظر قرآن مشخص گردیده و دلالت‌های سازمانی آن بررسی شده است. ازاین‌رو تحقیق حاضر درصدد است به این سؤال پاسخ دهد که مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی از منظر قرآن چیست و دلالت‌های سازمانی آن کدام‌اند.

این مهم می‌طلبد که ضمن بهره‌گیری از تجربه دانشمندان مدیریت در موضوع شفافیت، آیات قرآن در خصوص موضوع مدنظر مورد بررسی قرار گیرند و نکات کلیدی و ایده‌های مطرح‌شده درباره شفافیت از آموزه‌های قرآنی استخراج شده، مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشخص شوند؛ لذا در این پژوهش سعی شده است که مؤلفه‌های مبانی شفافیت از منظر قرآن استخراج و دلالت‌های سازمانی آن تبیین شود.

۱. ادبیات نظری

شفافیت: شفافیت در موضوعات مختلف معانی متفاوتی دارد؛ برای مثال، شفافیت در زمینه حسابداری همانند شفافیت در زمینه سازمانی و دولتی نیست (زندیه و سروی، ۱۳۹۲، ص ۱۱۶-۱۳۴؛ Simon, 2006, p.1029-1031)؛ ازاین‌رو واژه «شفافیت»، بسته به اینکه در چه زمینه‌ای به‌کار رفته باشد، معانی گوناگونی دارد که در این نوشتار به معنای مرتبط با این تحقیق اکتفا می‌شود. آرمسترانگ شفافیت را دستیابی بدون مانع شهروندان به اطلاعات معتبر و بهنگام

از تصمیمات و عملکرد بخش دولتی می‌داند (Armstrong, 2005, p.1). ویژگی برجسته این تعریف این است که تصمیم‌گیری و عمل را با هم شامل می‌شود.

مشارکت: مشارکت نیز از مفاهیمی است که در موضوعات گوناگون تعریف‌های متفاوت دارد. بر اساس یک تعریف، «مشارکت» عملی جمعی، آگاهانه و داوطلبانه است که دربردارنده دخالت ذی‌نفعان در امور سازمان و در سطوح مختلف تصمیم‌گیری‌های اداری و عملیاتی در کارکردهای سازمانی است که حیات کاری ایشان به آن بستگی دارد (جباری، ۱۳۷۸، ص ۸۷). این تعریف، مشارکت را یک عمل جمعی، آگاهانه و داوطلبانه دانسته است که سطوح مختلف سازمانی را دربرمی‌گیرد و تصمیم‌گیری و اقدامات عملی را با هم شامل می‌شود.

شفافیت مشارکتی: شفافیت مشارکتی به این معناست که همه ذی‌نفعان بتوانند به‌صورت شفاف در تصمیمات سازمانی شرکت کنند (پدرام و رحمانی‌زاده دهکردی، ۱۳۸۱، ص ۸۸).

مبانی: منظور از مبانی، ریشه‌های اصلی پابندی سازمان به اصل شفافیت است. مبانی از اعتقادات دینی نشئت می‌گیرد که زندگی دنیوی و اخروی را درهم‌تنیده می‌داند. مطابق مبانی دینی، انسان خود را در پیشگاه خداوند مسئول و پاسخ‌گو می‌داند (نبوی، ۱۳۸۳، ص ۱۶۳). همچنین بر طبق همین مبانی، انسان در برابر انسان‌های دیگر و حتی در برابر اعضا و جوارح خود باید پاسخ‌گو باشد و گستره آن تمام اعمال فردی و اجتماعی انسان را دربرمی‌گیرد (علیخانی، ۱۳۸۴، ص ۵۲). با توجه به باور به معاد، پاسخ‌گویی هم در حوزه فردی و هم در حوزه اجتماعی بیان شده است که نگارنده با تتبع در قرآن مواردی از آن را بیان می‌کند.

در جوامع اسلامی، ذی‌نفعان سازمان هنگامی مشارکت مؤثر در سازمان خواهند داشت که کارکنان و مدیران به امانت بودن پست و مقام باور داشته باشند (طاهری و ارسطاء، ۱۳۹۵، ص ۱۱؛ طاهری و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۸۸)، حکومت را امانتی از سوی خداوند و مردم بدانند (نوروزپور و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۸۰؛ موسوی و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۸۶) و برای مردم حق آگاهی از اموری که به آنها مرتبط است (نوروزپور و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۸۵) و حق مشارکت در تعیین سرنوشت (نوروزپور و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۸۶) قائل باشند؛ همچنین به عالم بودن خداوند به همه چیز و پاسخ‌گویی انسان در پیشگاه خدا باور داشته باشند؛ چنان‌که امام علی علیه السلام به عالم بودن خداوند به همه داشت و از ینش توحیدی خود در هدایت فکری کارگزاران بهره می‌برد (پارسائیان، ۱۴۰۳، ص ۷۷). آن حضرت در نامه‌ها و دستورالعمل‌های رسمی، به بزرگی حکومت، قدرت و نظارت خداوند بر اعمال کارگزاران توجه می‌دهند (نهج‌البالغه، نامه ۵۳).

موارد یادشده، از مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی‌اند که در مبانی نظری با رویکرد اسلامی به‌صورت پراکنده مورد پژوهش قرار گرفته‌اند؛ اما تحقیق حاضر مؤلفه‌های یادشده را از منظر قرآن مورد بررسی قرار داده و در دسته‌بندی‌های مشخص مستندات قرآنی این مؤلفه‌ها را ذکر کرده است.

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه دربرگیرنده بازنگری جامع آثار انتشار یافته در زمینه مورد علاقه پژوهشگر است. پیشینه به پژوهشگر کمک می‌کند تا یافته‌های پژوهش را بر نکاتی که در مطالعات انتشار یافته مهم تلقی شده‌اند، متمرکز کند (سکاران، ۱۳۹۸، ص ۴۹). در موضوع «شفافیت»، تا کنون پژوهش‌های متعدد عملی و نظری انجام شده است. پیشینه عملی، تجربیات و اقدام‌های عملیاتی شده در حوزه شفافیت را نشان می‌دهد؛ درحالی‌که پیشینه نظری ناظر به دیدگاه‌ها، نظریه‌ها و رویکردهای موجود در مورد شفافیت است که خود به پیشینه عام و خاص قابل تقسیم است. به تحقیقاتی که تنها ایده‌های مطرح‌شده شفافیت در سازمان را مورد بررسی قرار داده‌اند، «پیشینه عام» اطلاق می‌شود؛ اما «پیشینه خاص» به آن پیشینه‌ای گفته می‌شود که شفافیت را از منظر اسلام بحث و بررسی کرده و با پژوهش حاضر مرتبط‌تر باشد. در این تحقیق سعی شده است که به تازه‌ترین پژوهش‌های مرتبط اشاره و تفاوت آنها با تحقیق پیش رو بیان شود. در تحقیق خردمند با عنوان «جایگاه فقهی شفافیت اطلاعات حکومت اسلامی»، اصول، قواعد و ادله فقهی دسترسی آزاد به اطلاعات دولت مورد بررسی قرار گرفته، اما به مؤلفه‌های شفافیت توجه نشده است (خردمند، ۱۳۹۸). در مقاله اختری و دارابی با عنوان «شفافیت از دیدگاه حکومت اسلامی و حکمرانی خوب» بیان شده است که عدم شفافیت باعث عدم توسعه و بی‌عدالتی اجتماعی و انتقال منابع عمومی به سمت افراد خاص می‌شود و شفافیت، زمینه‌های اصلاح، کاهش فساد، پاسخ‌گویی، کارآمدی و مسئولیت‌پذیری را فراهم می‌کند و سرانجام باعث رفتار درست مطابق قانون خواهد شد؛ اما مؤلفه‌های شفافیت در این مقاله مورد بحث قرار نگرفته است (اختری و دارابی، ۱۳۹۸).

طاهری، ارسطا و ملک‌فضلی در مقاله‌ای با عنوان «مبانی و آثار اصل شفافیت از منظر اندیشه سیاسی اسلام» شفافیت را از موضوعات محوری در مباحث حکومت‌داری، و مردم‌سالاری دینی را از منظر اندیشه سیاسی دینی مبتنی بر آگاهی مردم می‌دانند که موجب می‌شود مسائل جامعه به‌صورت شفاف با مردم در میان گذاشته شود. در این پژوهش به مؤلفه‌های مبانی شفافیت از منظر قرآن اشاره نشده است (طاهری و دیگران، ۱۳۹۸).

حسینی در تحقیق خود با عنوان «مؤلفه‌های تحقق شفافیت در حکومت از دیدگاه امام علی (ع) در نهج‌البلاغه» مؤلفه‌های شفافیت را به‌صورت کلی از منظر نهج‌البلاغه بررسی کرده است؛ درحالی‌که پژوهش حاضر می‌کوشد مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی را از منظر قرآن مورد بحث و بررسی قرار دهد (حسینی، ۱۴۰۰).

گل‌پور و دیگران در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه شفافیت و پاسخ‌گویی در مبارزه با فساد در معاملات دولتی» بدون اینکه به مباحث اسلامی توجه کنند، بر جایگاه شفافیت و پاسخ‌گویی در معاملات دولتی تمرکز کرده و کوشیده‌اند مشکلات را شناسایی و راهکارهایی برای حل مشکلات ارائه کنند (گل‌پور و دیگران، ۱۴۰۱).

نوروزپور و دیگران در مقاله‌ای با عنوان «مبانی حاکم بر شفافیت قانون‌گذاری از دیدگاه قرآن، روایات و حکمرانی خوب» شفافیت را یکی از مقوله‌های مورد توجه دینی می‌دانند که برای مبارزه با فساد و پاسخ‌گویی مقامات ضروری به حساب می‌آید؛ اما این اثر، مؤلفه‌های مبانی شفافیت را بررسی نکرده است (نوروزپور و دیگران، ۱۴۰۱).

پهلوان شریف، ترابی و کمالیان مهریزی (۱۴۰۱) در تحقیقی با عنوان «ارائه الگوی نظام‌مند شفافیت بر اساس آیات قرآن کریم؛ رویکرد نظریه‌پردازی داده‌بنیاد» کارکردهای شفافیت در عرصه‌های حاکمیت را از منظر قرآن کریم مفهوم‌شناسی کرده‌اند، بدون اینکه به مؤلفه‌های مبانی شفافیت توجهی کرده باشند (پهلوان شریف و دیگران، ۱۴۰۱). پژوهش‌هایی که در پیشینه ذکر شده‌اند، با اینکه درباره برخی از مؤلفه‌های شفافیت بحث کرده‌اند، هیچ کدام مؤلفه‌های شفافیت مشارکتی را از منظر قرآن مورد بررسی قرار نداده‌اند. از این‌رو در تحقیق حاضر مباحثی که در این خصوص از منظر قرآن به آنها توجه نشده است، مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

برای بهره‌گیری از منابع مکتوب، مانند قرآن، دانایی‌فرد روش‌شناسی دلالت‌پژوهی را پیشنهاد می‌کند (خنifer و مسلمی، ۱۳۹۸، ص ۳۸۲)؛ زیرا با این روش، دانش عاریه‌ای را به بهترین نحو می‌توان از منبع اولیه برگرفت و در رشته مورد نظر به کار برد. پژوهش حاضر برای به‌دست آوردن مؤلفه‌های مبانی شفافیت از آیات قرآن کریم، از روش دلالت‌پژوهی استفاده کرده است؛ زیرا در این روش، محقق یک ایده را استقراض می‌کند و در رشته مورد نظر خودش به کار می‌گیرد. در ادامه، مراحل به‌کارگیری روش دلالت‌پژوهی در این پژوهش تشریح می‌شود.

۳-۱. تعیین مأخذ احصای دلالت‌ها

روش‌شناسی دلالت‌پژوهی مناسب تحقیق‌هایی است که در آن، محقق یک ایده را از منابع قرض‌دهنده احصا می‌کند و در رشته مورد نظر خود به کار می‌گیرد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵، ص ۵۲). در وام گرفتن یک ایده، دو عامل نقش مهم دارد: **ماهیت رشته پژوهشگر**: معمولاً رشته‌های طفیلی بیشتر، از رشته‌های بنیادین استقراض می‌کنند. در تحقیق حاضر نیز قرآن از رهنمودهای بنیادین است که تمامی رشته‌های علوم انسانی، از جمله مدیریت، وام‌دار رهنمودهای آن هستند. **غنی بودن رشته قرض‌دهنده**: هرچه رشته قرض‌دهنده غنی‌تر باشد، اشتیاق رشته وام‌گیرنده به بهره‌گیری از آن، بیشتر خواهد بود. بر کسی پوشیده نیست که قرآن به‌قدری غنی است که تمام علوم انسانی را می‌تواند اشباع کند. از این‌رو در تحقیق پیش رو ایده‌های کلیدی از قرآن اقتباس و برای دلالت‌های سازمانی آن از روش دلالت‌پژوهی بهره گرفته شده است.

۳-۲. تعیین چهارچوب مفهومی موضوع دلالت‌پژوهی

چهارچوب مفهومی دلالت‌پژوهی دارای سه رویکرد کلی نظام‌مند، برایشی و تلفیقی است (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵، ص ۵۶). این تحقیق با رویکرد تلفیقی انجام شده است. طبق این رویکرد، ابتدا چهارچوب مفهومی اولیه مشخص شده؛ اما پژوهشگر در روند تحقیق، ضمن در نظر گرفتن چهارچوب اولیه، به کلیدواژه‌های جدیدی دست یافته است که مؤلفه‌های مبانی شفافیت را تشکیل می‌داند و در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. به‌منظور تأکید بر عدم تحمیل هرگونه چهارچوب و مبنایی خارج از قرآن کریم، محورهای پژوهش با مطالعه آیات قرآن به‌روش استنتاجی کشف شده و دلالت‌های سازمانی آنها با روش دلالت‌پژوهی بیان گردیده است.

۳-۳. نمونه‌گیری موضوع دلالت‌پژوهی

نکته کلیدی در این مرحله، گردآوری اطلاعاتی است که می‌توانند دلالت‌های مورد نظر پژوهشگر را شکل دهند. پژوهشگر در این مرحله برای احصای دلالت‌های مورد نظرش متن انتخاب‌شده را مورد مطالعه و بررسی قرار داده است تا نکته‌های کلیدی را به‌صورت هدفمند استخراج کند (دانایی فرد، ۱۳۹۵، ص ۵۷). در تحقیق حاضر برای استخراج ایده‌ها و نکته‌های کلیدی، قرآن انتخاب شده و نکات کلیدی مرتبط با مؤلفه‌های مبانی شفافیت استخراج گردیده است.

۳-۴. اعتبارسنجی نکات کلیدی در دلالت‌پژوهی

پژوهشگری که رویه نظام‌مندی را برای به‌دست آوردن نکات کلیدی انتخاب می‌کند، با تکرار نکات کلیدی رشته قرض‌دهنده در جامعه علمی، تردید درباره آنها را برطرف می‌سازد (دانایی فرد، ۱۳۹۵، ص ۵۹). همچنین در دانش عاریه‌ای، عنصر استناد دینی به‌منزله یکی از شاخص‌های معتبر معرفی شده است (منطقی، ۱۴۰۰، ص ۱۰۸). نکات کلیدی‌ای که در این پژوهش از قرآن استخراج شده‌اند، در مجامع علمی شیوع دارند و از تکرار کافی برخوردارند؛ ضمن اینکه دلالت‌ها، برگرفته از آیات قرآن و دارای استناد دینی‌اند و بر منبع اصیل دینی اتکا دارند. از این‌رو معتبر بودن منبع تحقیق ایجاب می‌کند که دلالت‌های مستندشده اعتبار لازم را داشته باشند.

۳-۵. متناسب‌سازی سهمیاری‌ها با چهارچوب مفهومی موضوع دلالت‌پژوهی

در دلالت‌پژوهی با رویکرد تلفیقی، چهارچوب مفهومی از پیش تعیین‌شده وجود دارد؛ ولی در دلالت‌های احصایی، کل عناصر چهارچوب مفهومی تحت پوشش قرار داده نمی‌شود (دانایی فرد، ۱۳۹۵، ص ۶۰ و ۶۱). تحقیق حاضر با رویکرد تلفیقی انجام شده است؛ زیرا در مبانی نظری، مفاهیم امانت بودن پست و مقام، طاهری و ارسطای، ۱۳۹۵، ص ۱۱؛ طاهری و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۸۸)، حکومت امانتی از سوی خداوند و مردم، (نوروزپور و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۸۰؛ موسوی و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۸۶)، حق آگاهی مردم از امور (نوروزپور و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۸۵) و حق مشارکت در تعیین سرنوشت (نوروزپور و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۸۶) مورد بحث قرار گرفته‌اند. نگارنده حین جست‌وجوی نکات کلیدی یادشده، به نکات کلیدی عالم بودن خداوند به همه چیز و پاسخ‌گویی انسان در پیشگاه خدا نیز دست یافته و آنها را به مؤلفه‌های دیگر افزوده است.

۳-۶. ارائه گزارش

آخرین مرحله انجام پژوهش‌های دلالت‌پژوهی، ارائه گزارش است. در خصوص پژوهش پیش رو، ابتدا مفاهیم و نکات کلیدی مربوط به مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی از قرآن استخراج گردیده که در جدول ۱ نشان داده شده‌اند؛ سپس نکته‌های کلیدی استخراج‌شده، ذیل عناوین مشخص یا دلالت‌های موضوعی دسته‌بندی گردیده که در جدول ۲ نشان داده شده‌اند؛ آن‌گاه دلالت‌های موضوعی ذیل مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی دسته‌بندی شده‌اند.

۴. تبیین مراحل و چگونگی انجام تحقیق

۴-۱. استخراج نکات کلیدی مؤلفه‌های شفافیت از قرآن

مؤلفه‌هایی که باور به آنها شفافیت را در سازمان به دنبال خواهد داشت، عبارت‌اند از: امانت بودن پست و مقام؛ زمامداران امین خدا؛ عالم بودن خداوند به همه چیز؛ حق آگاهی مردم از امور؛ حق مشارکت در تعیین سرنوشت؛ و پاسخ‌گویی انسان در پیشگاه خدا. مؤلفه‌های ذکرشده در قرآن مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و نکته‌های مرتبط با این مفاهیم از قرآن استخراج و در جدول ۱ نشان داده شده‌اند.

جدول ۱. استخراج نکات کلیدی مؤلفه‌های مبانی شفافیت از منظر قرآن

ردیف	آدرس	نکات کلیدی (مستندات)	ترجمه	نکات کلیدی
۱	احزاب: ۴۰	وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا	و خداوند به همه چیز آگاه است!	خداوند آگاه به همه چیز
۲	احزاب: ۵۱	وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا	و خدا آنچه را در قلوب شماست، می‌داند و خداوند دانا و بردبار است (از مصالح بندگان خود باخبر است و در کیفر آنها عجله نمی‌کند)!	خداوند آگاه و بردبار
۳	احقاف: ۳۱	يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَاعْمُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ	ای قوم ما! دعوت‌کننده‌ی الهی را اجابت کنید و به او ایمان آورید تا گناهانتان را ببخشد و شما را از عذابی دردناک پناه دهد!	اجابت دعوت الهی
۴	اسراء: ۳۶	وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا	از آنچه به آن آگاهی نداری، پیروی مکن؛ چراکه گوش و چشم و دل، همه مسئول‌اند.	پاسخ‌گویی انسان
۵	اسراء: ۵۲	يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ	همان روز که شما را [از قبرهایتان] فرا می‌خواند؛ شما هم اجابت می‌کنید.	اجابت دعوت
۶	اعراف: ۶۸	أَبْلَغَكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ	رسالت‌های پروردگارم را به شما ابلاغ می‌کنم و من خیرخواه امینی برای شمایم.	پیام‌رسان امین
۷	اعراف: ۸۹	رَبَّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا	علم پروردگار ما، به همه چیز احاطه دارد.	احاطه علم خداوند به همه چیز
۸	انعام: ۵۹	وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَأْسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ	کلیدهای غیب تنها نزد اوست و جز او کسی آنها را نمی‌داند. او آنچه در خشکی و دریاست، می‌داند. هیچ برگي [از درختي] نمی‌افتد، مگر اینکه از آن آگاه است و نه هیچ دانه‌ای در تاریکی‌های زمین، و نه هیچ تر و خشکی وجود دارد، جز اینکه در کتابی آشکار [در کتاب علم خدا] ثبت است.	عالم بودن خداوند به همه چیز
۹	انعام: ۸۰	وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَلَا تَذَكَّرُونَ	وسعت آگاهی پروردگارم همه چیز را دربرمی‌گیرد. آیا متذکر [و بیدار] نمی‌شوید؟!	علم بی‌کران پروردگار
۱۰	انفال: ۲۴	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ	ای کسانی که ایمان آورده‌اید! دعوت خدا و پیامبر را اجابت کنید، هنگامی که شما را به سوی چیزی می‌خواند.	اجابت دعوت الهی
۱۱	انفال: ۷۵	إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	خداوند به همه چیز داناست.	خداوند آگاه به همه چیز
۱۲	بقره: ۲۰۹	فَإِنْ زُلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاغْلُظْوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ	و اگر بعد از این‌همه نشانه‌های روشن، که برای شما آمده است، لغزش کردید [و گمراه شدید]، بدانید [از چنگال عدالت خدا فرار نتوانید کرد] که خداوند، توانا و حکیم است.	پاسخ‌گویی انسان

۱۳	تغابن: ۱۱	ما أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	هیچ مصیبتی رخ نمی‌دهد، مگر به‌اذن خدا! و هر کس به خدا ایمان آورد، خداوند قلبش را هدایت می‌کند و خدا به هر چیز داناست!	خداوند آگاه به همه چیز
۱۴	تکاثر: ۸	ثُمَّ تَسْأَلُنَ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ	سپس در آن روز [همه شما] از نعمت‌هایی که داشته‌اید، بازپرسی خواهید شد!	پاسخ‌گویی انسان
۱۵	حجرات: ۱۶	قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	بگو: «ایا خدا را از ایمان خود باخبر می‌سازید؟! او تمام آنچه را در آسمان‌ها و زمین است، می‌داند و خداوند از همه چیز آگاه است!»	خداوند آگاه به همه چیز
۱۶	حدید: ۳	هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	اول و آخر و پیدا و پنهان اوست و او به هر چیز داناست.	خداوند آگاه به همه چیز
۱۷	دخان: ۱۸	أَنْ أَدْعُو إِلَىٰ عِبَادَةِ اللَّهِ إِنَّ لِكُمْ رَسُولًا أَمِينًا	[و به آنان گفت: امروز] بندگان خدا را به من واکذارید که من فرستاده‌امینی برای شمایم.	امانت‌داری پیامبران
۱۸	رعد: ۱۸	لِّلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَىٰ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ	برای آنها که دعوت پروردگارشان را اجابت کردند، [سرانجام و] نتیجه نیکوتر است و کسانی که دعوت او را اجابت نکردند، [چنان در وحشت عذاب الهی فرومی‌روند که] اگر تمام آنچه روی زمین است و هماندش از آن آنها باشد، همه را برای رهایی از عذاب می‌دهند! [ولی از آنها پذیرفته نخواهد شد!] برای آنها حساب بدی است و جایگاهشان جهنم؛ و چه بد جایگاهی است!	حسابرسی نعمت‌های الهی
۱۹	شعراء: ۱۰۷	إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ	مسلماً من برای شما پیامبري آمینم.	امانت‌داری پیامبران
۲۰	شوری: ۳۸	وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ	و کارهایشان به‌صورت مشورت در میان آنهاست و از آنچه به آنها روزی داده‌ایم، اتفاق می‌کند.	مشورت در تصمیم‌گیری
۲۱	شعراء: ۱۴۳	إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ	مسلماً من برای شما پیامبري آمینم.	امانت‌داری پیامبران
۲۲	مائده: ۶۷	يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ	ای پیامبر! آنچه از طرف پروردگارت بر تو نازل شده است، کاملاً [به مردم] برسان.	توضیح آیات الهی مسئولیت انسانی برای پیامبران
۲۳	شعراء: ۱۷۸	إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ	مسلماً من برای شما پیامبري آمینم.	امانت‌داری پیامبران
۲۴	شوری: ۱۲	إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	او به همه چیز داناست.	خداوند آگاه به همه چیز
۲۵	شوری: ۳۸	وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ	و کارهایشان به‌صورت مشورت در میان آنهاست	تصمیم‌گیری مشارکتی
۲۶	شوری: ۴۷	اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَ لَهُ مِنَ اللَّهِ	اجابت کنید دعوت پروردگار خود را پیش از آنکه روزی فرارسد که بازگشتی برای آن در برابر اراده خدا نیست.	اجابت دعوت خدا
۲۷	طه: ۹۸	إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلُّ شَيْءٍ عِلْمًا	معبود شما تنها خداوندی است که جز او معبودی نیست و علم او همه چیز را فراگرفته است!	آگاهی خدا به همه چیز
۲۸	فتح: ۲۶	وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا	و خداوند به همه چیز داناست.	آگاهی خدا به همه چیز
۲۹	قیامه: ۳۶	أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى	آیا انسان گمان می‌کند که بی‌هدف [از تکلیف و ثواب و عقاب] رها می‌شود؟!	مسئولیت‌پذیری انسان

۳۰	کهف: ۲۶	مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا	آنها هیچ ولی و سرپرستی جز او ندارند! و او هیچ کس را در حکم خود شرکت نمی دهد!	ولایت و حکومت به فرمان خدا
۳۱	مانده: ۹۷	أَنْ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	خداوند، آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، می داند و خدا به هر چیزی داناست.	آگاهی خدا به همه چیز
۳۲	مجادله: ۷	ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	سپس روز قیامت آنها را از اعمالشان آگاه می سازد؛ چراکه خداوند به هر چیزی داناست!	آگاهی خدا به همه چیز
۳۳	نجم: ۴۰-۳۸	أَلَا تَرَوْا وَزَرَ وَزَرَ أُخْرَىٰ وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ وَأَنْ سَعِيَهُ سَوْفَ بِرَىٰ	که هیچ کس بار گناه دیگری را بر دوش نمی گیرد؛ و اینکه برای انسان بهره ای جز سعی و کوشش او نیست؛ و اینکه تلاش او به زودی دیده می شود.	مسئولیت پذیری فردی
۳۴	نساء: ۱۷۶	يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	خداوند [احکام خود را] برای شما بیان می کند تا گمراه نشوید و خداوند به همه چیز داناست.	آگاهی خدا به همه چیز
۳۵	نساء: ۵۸	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حُكِمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ	خداوند به شما فرمان می دهد که امانت ها را به صاحبانشان بدهید؛ و هنگامی که میان مردم داوری می کنید، به عدالت داوری کنید!	امانت داری، داوری عادل
۳۶	نساء: ۶۳	أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا	آنها کسانی اند که خدا آنچه را در دل دارند، می داند. از [مجازات] آنان صرف نظر کن؛ و آنها را اندرز ده؛ و با بیانی رسا، نتایج اعمالشان را به آنها گوشزد کن!	آگاهی خدا از غیب
۳۷	نور: ۶۴	وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	و خداوند به هر چیزی داناست!	آگاهی خدا به همه چیز
۳۸	یوسف: ۴۰	إِنَّ الْحَكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ	حکم تنها از آن خداست. فرمان داده است که غیر از او را نپرستید.	خداوند حاکم مطلق
۳۹	انبیاء: ۷	وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	ما پیش از تو، جز مردانی که به آنان وحی می کردیم، نفرستادیم! [همه انسان بودند و از جنس بشر!] اگر نمی دانید، از آگاهان پرسید.	توضیح آیات الهی مسئولیت انسانی برای پیامبران
۴۰	بقره: ۲۵۶	لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ	در قبول دین، اگر اهی نیست [زیرا] راه درست از راه انحرافی، روشن شده است.	عدم اکراه در تعیین سر نوشت
۴۱	شعراء: ۱۲۵	إِنِّي لَكُمْ رَسُولُ أَمِينٍ	مسلماً من برای شما پیامبري امینم.	امانت داری پیامبران
۴۲	آل عمران: ۱۵۹	فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَتِ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ	به [برکت] رحمت الهی، در برابر آنان [مردم] نرم [و] مهربان شدی! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو پراکنده می شدند. پس آنها را ببخش و برای آنها آموزش بطلب! و در کارها با آنان مشورت کن! اما هنگامی که تصمیم گرفتی، [قاطع باش! و] بر خدا توکل کن! زیرا خداوند متوکلان را دوست دارد.	مشورت در تصمیم گیری جمعی
۴۳	بقره: ۱۵۹	إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِمْ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعْنُونَ	کسانی که دلایل روشن و وسیله هدایتی را که نازل کرده ایم، بعد از آنکه در کتاب برای مردم بیان کردیم، کتمان کنند، خدا آنها را لعنت می کند؛ و همه لعن کنندگان نیز آنها را لعن می کنند	پرشش از اهل علم، راه رسیدن به دانش قطعی
۴۴	شعراء: ۱۶۲	إِنِّي لَكُمْ رَسُولُ أَمِينٍ	مسلماً من برای شما پیامبري امینم.	امانت داری پیامبران
۴۵	اسراء: ۳۶	وَلَا تَقَفْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ	از آنچه به آن آگاهی نداری، پیروی مکن	اجتناب از پیروی از دانسته های ناقص

۴-۲. استخراج دلالت‌های موضوعی از نکات کلیدی منتخب

در جدول ۱، مفاهیم و نکات کلیدی استخراج‌شده از منظر قرآن ذکر شده و این نکات در جدول ۲، ذیل دلالت‌های موضوعی یا عناوین مشخص دسته‌بندی شده‌اند.

جدول ۲. استخراج دلالت‌های مرتبط با مؤلفه‌های مبانی شفافیت از منظر قرآن

دلالات موضوعی (عنوان)	شناسه نکات کلیدی (مستندات) از آیات قرآن
امانت بودن پست و مقام	۴۴، ۴۱، ۳۸، ۳۵، ۳۰، ۲۳، ۲۱، ۱۹، ۱۷، ۶
عالم بودن خداوند به همه چیز	۳۷، ۳۶، ۳۴، ۳۲، ۳۱، ۲۸، ۲۷، ۲۴، ۱۶، ۱۵، ۱۳، ۱۱، ۹، ۸، ۷، ۲، ۱
پاسخ‌گویی انسان در پیشگاه خدا	۳۶، ۳۳، ۲۹، ۲۶، ۱۸، ۱۴، ۱۲، ۱۰، ۵، ۴، ۳
حق آگاهی مردم از امور	۴۵، ۴۳، ۳۹، ۲۲
حق مشارکت در تعیین سرنوشت	۴۲، ۴۰، ۲۵، ۲۰

۵. تبیین دلالت‌های سازمانی

مؤلفه‌های مبانی شفافیت مشارکتی با مطالعه قرآن کریم به‌دست آمده‌اند که از باب نمونه، دلالت‌های سازمانی برخی از آیات ذکر می‌شود.

۵-۱. عالم بودن خداوند به همه چیز

اعتقاد به عالم بودن خداوند موجب می‌شود که تمام حسابرسی‌ها و پذیرش مسئولیت‌های انسان و پاسخ گفتن در برابر وظایفی که عهده‌دار شده است، معنا پیدا کنند. خداوند در خصوص آگاهی خود از همه چیز می‌فرماید:

خداوند [احکام خود را] برای شما بیان می‌کند تا گمراه نشوید و خداوند به همه چیز داناست (نساء: ۱۷۶)؛ برای آگاهی بیشتر، ر.ک: مائده: ۹۷؛ انعام: ۵۹ و ۸۰؛ اعراف: ۸۹؛ انفال: ۷۵؛ طه: ۹۸؛ نور: ۶۴؛ احزاب: ۴۰؛ شوری: ۱۲؛ فتح: ۲۶؛ حجرات: ۱۶؛ حدید: ۳؛ مجادله: ۷؛ تقابن: ۱۱).

خداوند از تمام اعمال انسان، حتی از اراده‌های او، آگاه است.

آنها کسانی‌اند که خدا آنچه را در دل دارند، می‌داند (نساء: ۶۳).

در تفسیر آیه اخیر آمده است: خداوند از عداوتی که منافقین با علی علیه السلام در دنیا دارند، آگاهی دارد و امرشان را به آخرت موکول کرده است (قمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۴۲). در این آیه شریفه، مطابق تفسیر قمی، خداوند از قلوب انسان‌ها آگاه است و تمام اعمال و اراده‌های انسان‌ها را می‌داند. اعتقاد به عالم بودن خداوند به همه چیز، از جمله عالم بودن بر اعمال انسان، آن‌گونه که آیات قرآن بیان می‌کند، به دلالت التزامی دلالت می‌کند که مدیران و کارکنان به‌صورت شفاف پاسخ‌گو باشند تا ذی‌نفعان در تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات عملی به‌صورت صادقانه و بدون پنهان‌کاری مشارکت کنند.

۵-۲. پاسخ‌گویی انسان در پیشگاه خدا

پاسخ‌گو کردن کارگزاران، نه بر پایه بی‌اعتمادی به آنان، بلکه با هدف راهنمایی مستمر و یاری آنان صورت می‌گیرد تا از اشتباهات احتمالی پرهیزند و انگیزه‌هایشان تقویت شود؛ به‌گونه‌ای که مدیران همواره کنار خودشان احساس

امنیت و همراهی کنند و در خصوص برنامه‌ها تعهد و انگیزه نشان دهند (صالحی، ۱۴۰۳، ص ۴۹). باور به اینکه خداوند به همه چیز، از جمله اعمال انسان، عالم و آگاه است، ایجاب می‌کند که انسان‌ها در پیشگاه خداوند پاسخ‌گو باشند. خداوند در آیات متعدد، عالم بودن خود به اعمال انسان را یادآوری می‌کند؛ از جمله می‌فرماید: «و اگر بعد از این همه نشانه‌های روشن که برای شما آمده است، لغزش کردید [و گمراه شدید]، بدانید [از چنگال عدالت خدا فرار نتوانید کرد] که خداوند، توانا و حکیم است» (بقره: ۲۰۹؛ برای آگاهی بیشتر، ر.ک: انفال: ۲۴؛ رعد: ۱۸؛ اسراء: ۵۲؛ شوری: ۳۸ و ۴۷؛ احقاف: ۳۱؛ تکوین: ۸).

خداوند حتی اعضا و جوارح انسان را پاسخ‌گو می‌داند و در این خصوص بیان می‌کند که هر کس بار گناه خود را به‌دوش خویش می‌کشد و نتیجه اعمال خود را می‌بیند: «هیچ کس بار گناه دیگری را بر دوش نمی‌گیرد؛ و اینکه برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست؛ و اینکه تلاش او به‌زودی دیده می‌شود» (تجم: ۳۸-۴۰؛ برای آگاهی بیشتر، ر.ک: قیامة: ۳۶).

در مورد پاسخ‌گویی اعضا و جوارح انسان، در قرآن کریم تصریح شده است که انسان نباید بدون علم و آگاهی کافی، بر امری اصرار ورزد و پافشاری کند؛ زیرا تمام اعضا و جوارح انسان در برابر اعمالی که انجام می‌دهند، مسئول‌اند: «از آنچه به آن آگاهی نداری، پیروی مکن؛ چراکه گوش و چشم و دل، همه مسئول‌اند» (اسراء: ۳۶). مرحوم علامه طباطبایی^۱ نوشته است که این آیه شریفه از پیروی بدون علم و یقین نهی می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۱۲۶ و ۱۳۰). این آیه شریفه دنباله‌روی از غیر علم را نهی می‌کند و اعضا و جوارح (گوش و چشم و قلب) را که به غیر علم عمل می‌کنند، مورد بازخواست قرار می‌دهد؛ زیرا عمل به غیر علم باعث عدم شفافیت و انحراف از واقع می‌شود. پاسخ‌گویی در برابر خدا ایجاب می‌کند که انسان اعمالش را به‌درستی انجام دهد؛ در سازمان مشارکت شفاف داشته باشد؛ زیرآب‌زنی نکند؛ اگر وظیفه‌ای به عهده‌اش واگذار شود، صادقانه و به‌دور از تقلب انجام دهد و پنهان‌کاری نکند. بنابراین باور به پاسخ‌گویی در پیشگاه خداوند سبب می‌شود که مشارکت شفاف انجام شود.

۵-۳. امانت بودن پست و مقام

در تعلیمات دینی، حاکمیت ذاتی و مطلق از آن خداوند است. خداوند در سوره یوسف می‌فرماید: «حکم تنها از آن خداست؛ فرمان داده است که غیر از او را نپرستید» (یوسف: ۴۰). علامه طباطبایی^۲ واژه «حکم» را به‌معنای حکم‌فرمایی دانسته است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۱۶۹). در این آیه شریفه، خداوند حاکمیت را اصالتاً از آن خود دانسته است (برای آگاهی بیشتر، ر.ک: کهف: ۲۶؛ نساء: ۵۸)؛ ولی برای تحقق حاکمیت، حق حکومت کردن را به افراد واجد شرایط تفویض کرده است.

بر این مبنا، حکومت «امانت» و حاکم «امانت‌دار» مردم است. علامه طباطبایی^۳ معتقد است که حکومت امانت الهی است و حاکمان امین مردم‌اند که متصدی منصب‌های حکومتی شده‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۲۴۲). چنانچه صاحبان حکومت که مردم‌اند، از امنای خود اطلاعاتی برای مشارکت در تصمیم‌گیری و اقدامات عملی

درخواست کنند، حاکمان موظف‌اند که زمینه مشارکت آنان را فراهم سازند و اطلاعات لازم را در اختیار ذی‌نفعان سازمان به‌صورت شفاف قرار دهند.

قرآن کریم نیز زمامداران را امین خدا و مسئولیت را امانتی الهی دانسته که به آنها واگذار شده است؛ بدین معنا که رسالت و نبوت امانت الهی است و پیامبران و رسل، مانند حضرت نوح و هود و صالح علیهم‌السلام، زمامداران امین معرفی می‌شوند تا با عمل به این امانت، راهنمایی و هدایت عملی جامعه را فراهم آورند. قرآن کریم از قول این پیامبران می‌فرماید: «مسلماناً من برای شما پیامبری امینم» (شعراء: ۱۰۷)؛ برای آگاهی بیشتر، ر.ک: شعراء: ۱۲۵، ۱۴۳، ۱۶۲ و ۱۷۸؛ دخان: ۱۸؛ اعراف: ۶۸. امین بودن رسولان ایجاب می‌کند که به امانت خیانت نکنند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۸، ص ۳۸).

علی علیه‌السلام نیز زمامدار را امین خداوند در زمین می‌داند و می‌فرماید: «همانا زمامدار امین خدا در زمین و برپادارنده عدالت در جامعه و عامل جلوگیری از فساد و گناه در میان مردم است» (آقاجمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۶۰۴). این فرمایش امام ناشی از باور به امانت بودن حکومت و امین بودن زمامداران است. این مهم می‌طلبد که زمامداران امانت الهی را حفظ کرده، اصل مهم امانت‌داری را رعایت کنند و امانت را به صاحبانش برگردانند. حاکم و زمامدار اگر خود را امین بداند، خودسرانه و مستبدانه تصمیم نخواهد گرفت و رفتار نخواهد کرد؛ بلکه تصمیم‌گیری‌ها را با مشورت و مشارکت ذی‌نفعان انجام خواهد داد و چنانچه مردم در هنگام مشارکت در تصمیمات به اطلاعات لازم نیاز داشته باشند، زمامداران موظف‌اند این امانت مردم را در اختیارشان قرار دهند.

۵-۴. حق آگاهی مردم از امور

قرآن به انسان‌ها حق می‌دهد که در مورد امور مختلف سؤال کنند و به‌دنبال حقیقت باشند. در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که مردم را به شناخت امور ترغیب می‌کند و برای انسان‌ها حق دسترسی به اطلاعات صحیح و شفاف قائل است. از جمله در سوره انبیا می‌فرماید: «و پیش از تو جز مردانی که به آنها وحی می‌کردیم، نفرستادیم. پس اگر نمی‌دانید، از آگاهان بپرسید» (انبیاء: ۷)؛ برای آگاهی بیشتر، ر.ک: مائده: ۶۷؛ اسراء: ۳۶. قرائتی در تفسیر این آیه، سؤال کردن از کارشناس را یک اصل عقلایی می‌داند و در تأیید بیانش، از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل می‌کند که نه عالم اهل سکوت و کتمان باشد و نه جاهل خاموش (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۵، ص ۴۲۶).

خداوند به‌قدری بر شفافیت و اطلاع‌رسانی صحیح تأکید دارد که کتمان‌کنندگان اطلاعات و اشخاصی را که مردم را در جهل نگه می‌دارند، مورد لعن خود و همه لعن‌کنندگان قرار داده است (بقره: ۱۵۹). لازمه بیان ذکرشده در سوره بقره این است که حاکمان و مسئولان موظف‌اند درباره امور عمومی اطلاع‌رسانی شفاف کنند تا بر پایه آن، مشارکت شفاف صورت گیرد.

۵-۵. حق مشارکت در تعیین سرنوشت

حق مشارکت در تعیین سرنوشت به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی شفافیت مشارکتی، به این مهم اشاره دارد که

افراد و گروه‌های جامعه باید بتوانند در فرایندهای تصمیم‌گیری که بر زندگی و آینده آنها تأثیر می‌گذارد، مشارکت فعال و مؤثر داشته باشند. این حق، پایه‌ی اساسی برای دموکراسی و حکمرانی خوب محسوب می‌شود و به‌عنوان بخشی از حقوق بشر نیز شناخته شده است.

حق مشارکت در تعیین سرنوشت، یکی از اصول مهم در قرآن است و در آیات مختلفی از قرآن مورد توجه قرار گرفته است. قرآن به مردم حق آزادی انتخاب و مشارکت در امور سرنوشت‌ساز زندگی را داده و انسان‌ها را در انتخاب مسیر زندگی خود آزاد گذاشته است؛ چنان‌که می‌فرماید: «هیچ گونه اکراهی در دین نیست. راه راست از راه گمراهی کاملاً مشخص شده است» (بقره: ۲۵۶). این آیه بیان می‌کند که هیچ کس نمی‌تواند دیگری را به‌اجبار در مسیر خاصی قرار دهد؛ بلکه هر فرد باید از آزادی انتخاب در تعیین سرنوشت خود برخوردار باشد.

آیت‌الله مکارم شیرازی «رشد» را به راهیابی و رسیدن به واقع، در برابر «غی» که به‌معنای انحراف از حقیقت و دور شدن از واقع است، معنا می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۷۹). انسان زمانی می‌تواند مسیر صحیح زندگی خود را انتخاب کند که از اطلاعات شفاف برخوردار باشد؛ چنان‌که این امر در مورد مشورت و مشارکت در تصمیم‌گیری نیز صادق است.

قرآن کریم مشارکت و مشورت در تصمیم‌گیری‌های شفاف را اصل می‌داند و راهی برای دستیابی به عدالت و افزایش همبستگی اجتماعی معرفی می‌کند. بنابراین، مشارکت در تصمیم‌گیری شفاف - که از آن به مشارکت تصمیم‌سازانه نیز یاد شده (نوروزی و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۴۷) - بر پایه‌ی اطلاع‌رسانی شفاف بنا شده است؛ به‌گونه‌ای که اگر اطلاع‌رسانی شفاف از سوی مسئولان صورت نگیرد، مشارکت در تصمیم‌گیری نیز نتیجه مطلوب در پی نخواهد داشت.

نتیجه‌گیری

مبانی شفافیت مشارکتی از منظر قرآن بر اساس مؤلفه‌هایی که ذکر شد، دلالت‌های سازمانی مهمی دارد که می‌تواند به‌عنوان چهارچوبی برای ایجاد نظام‌های شفاف و مشارکتی در سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد. در ادامه، دلالت‌های سازمانی هر یک از این مؤلفه‌ها توضیح داده می‌شود.

آگاهی مطلق خداوند به همه امور نشان می‌دهد که هیچ اراده و عملی از نگاه او پنهان نمی‌ماند. این مؤلفه بر لزوم شفافیت در سازمان‌ها دلالت دارد؛ بدین جهت که باور به آگاه بودن خداوند به تمام امور ایجاب می‌کند که تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات سازمانی بدون پنهان‌کاری انجام شود؛ زیرا این مؤلفه بیان می‌کند که تمامی تصمیمات و اقدامات سازمانی از سوی خداوند قابل بررسی و ارزیابی است و باور به این مهم موجب می‌شود که مدیران و کارکنان در سازمان تمایل بیشتر به صداقت و شفافیت نشان دهند.

پاسخ‌گویی انسان در پیشگاه خدا تمام جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی را شامل می‌شود؛ به‌گونه‌ای که انسان در تمام زوایای زندگی فردی و اجتماعی پیش خداوند مسئول است. مدیران و کارکنان نیز از این قاعده مستثنا نیستند و در قبال تصمیمات و اقدامات عملی خود، در پیشگاه خداوند مسئول و پاسخ‌گویند.

از منظر قرآن، پست و مقام در سازمان‌ها امانتی الهی است که به واسطه آن باید خدمتگزار مردم بود و اهداف سازمانی را به صورت عادلانه، مسئولانه و شفاف پیگیری کرد. بنابراین، منظور از امانت‌داری استفاده مسئولانه از قدرت، جلوگیری از سوءاستفاده، و گزارش دقیق عملکرد به ذی‌نفعان است. با امانت‌داری و مسئولیت‌پذیری، زمینه برای اطلاع‌رسانی روشن درباره تصمیم‌ها، روند تصمیم‌گیری، بهره‌گیری از منابع، و امکان پاسخ‌گویی برابر برای همه اعضای سازمان و سهامداران فراهم می‌شود. در نتیجه، امانت الهی دانستن حکومت، کلید شفافیت در سازمان است و چنین باوری درون‌مایه‌ای برای شفافیت در سازمان می‌سازد.

قرآن کریم ضمن اینکه پست و مقام را امانت الهی می‌داند، زمامداران را امین خدا می‌شمارد و بر مسئولیت‌پذیر بودن آنان در قبال مردم و خداوند تأکید می‌کند. این مهم می‌رساند که مدیران در تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات خود باید با مردم مشورت کنند و زمینه‌های مشارکت آنان را در تصمیم‌گیری‌ها فراهم آورند.

قرآن بر حق مردم برای آگاهی از امور تأکید می‌کند. این مفهوم می‌رساند که سازمان‌ها باید اطلاعات مربوط به عملکرد خود را به طور شفاف و به موقع در اختیار عموم قرار دهند تا بتوانند در فرایندهای تصمیم‌گیری مشارکت کنند. این امر می‌تواند به افزایش اعتماد و مشارکت در سازمان کمک کند.

همچنین قرآن مشارکت در تعیین سرنوشت خود را حق مسلم مردم می‌داند و بر لزوم مشارکت فعال در فرایندهای تصمیم‌گیری تأکید می‌کند. باور به این اصل باعث می‌شود که سازمان‌ها سازوکارهایی برای مشارکت کارکنان در تصمیم‌گیری‌ها پدید آورند تا بتوانند از دیدگاه‌ها و ایده‌های آنها بهره‌برداری کنند. باور به این مؤلفه می‌تواند به افزایش رضایت ذی‌نفعان و بهبود عملکرد سازمان کمک کند.

بنابراین، مفاهیم قرآنی مطرح‌شده در این عنوان، دلالت‌های سازمانی مهمی دارند که می‌توانند به عنوان مبنا برای ایجاد شفافیت و مشارکت در سازمان‌ها مورد استفاده قرار گیرند. به کارگیری مؤلفه‌های یادشده می‌تواند محیطی فراهم آورد که در آن ارزش‌های انسانی، اخلاقی و اجتماعی به طور هم‌زمان با اهداف کسب‌وکار همسو شود و زمینه‌ساز رشد پایدار و توسعه مشارکتی باشد.

منابع

قرآن حکیم.

نهج‌البلاغه (۱۳۸۴)، ترجمه محمد دشتی، قم: آسانا.

آقاجمال خوانساری، محمدبن حسین (۱۳۶۶). شرح آقاجمال خوانساری بر غرر الحکم و درر الکلم. تهران: دانشگاه تهران.

اختری، سجاد و دارابی، لطف‌الله (۱۳۹۸). شفافیت از دیدگاه حکومت اسلامی و حکمرانی خوب. نظارت و بازرسی ناجا، ۱۳ (۴۷)، ۹۰-۷۵.

پارسائیان، محمد (۱۴۰۳). مبانی و اصول تربیت اقتصادی کارگزاران از منظر نهج‌البلاغه. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ۲ (۳۲)، ۹۲-۷۳.

پدرام، سعید و رحمانی‌زاده دهکردی، حمیدرضا (۱۳۸۱). شفاف‌سازی و پاسخگویی در نهادهای رسمی. مجلس و پژوهش، ۹ (۳۶)، ۹۵-۸۵.

پهلوان‌شریف، محمدامین، ترابی، احمد و کمالیان مهریزی، سیدیوسف (۱۴۰۱). ارائه الگوی نظام‌مند شفافیت بر اساس آیات قرآن

کریم؛ رویکرد نظریه‌پردازی داده‌بنیاد. مدیریت اسلامی، ۳۰ (۱)، ۱۶۷-۲۱۳.

جباری، حبیب‌الله (۱۳۷۸). مشارکت و توسعه اجتماعی. مجموعه مقالات همایش توسعه اجتماعی وزارت کشور. تهران: دفتر امور اجتماعی.

حسینی، سیدحسن (۱۴۰۰). مؤلفه‌های تحقق شفافیت در حکومت از دیدگاه امام علی (ع) در نهج‌البلاغه. پژوهشنامه نهج‌البلاغه،

۹ (۳۵)، ۱۱۱-۱۲۷.

خردمند، محسن (۱۳۹۸). جایگاه فقهی شفافیت اطلاعات حکومت اسلامی. حکومت اسلامی، ۳۴ (۹۲)، ۵۹-۸۴.

خنیفر، حسین و مسلمی، ناهید (۱۳۹۸). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی رویکردی نو و کاربردی. تهران: نگاه دانش.

دانایی‌فرد، حسن (۱۳۹۵). روش‌شناسی مطالعات دلالت‌پژوهی در علوم اجتماعی و انسانی: بنیان‌ها، تعاریف، اهمیت، رویکردها و مراحل

اجرا. فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، ۲۲ (۸۶)، ۳۹-۷۱.

زندیه، حسن و سروی، سالار (۱۳۹۲). شفافیت اسنادی و حق دسترسی آزاد به اطلاعات. فصلنامه گنجینه اسناد، ۳۲ (۸۹)، ۱۱۶-۱۳۴.

سکاران، اوما (۱۳۹۸). روش‌های تحقیق در مدیریت. ترجمه محمد صائبی و محمود شیرازی. تهران: مؤسسه آموزش و پژوهش

مدیریت و برنامه‌ریزی.

صالحی، حسن خواجه‌وند (۱۴۰۳). تحلیل تأثیر سازوکارهای ولایت فقیه بر بهبود مدیریت و کاهش خطاهای حکمرانی اسلامی. اسلام

و پژوهش‌های مدیریتی، ۱۴ (۲۸)، ۴۱-۵۶.

طاهری، محسن و ارسطا، محمدجواد (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی مبانی اصل شفافیت از دیدگاه اسلام و نظریه حکمرانی خوب. بررسی

تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۳ (۹)، ۱-۲۴.

طاهری، محسن، ارسطا، محمدجواد و ملک‌افضلی، محسن (۱۳۹۸). مبانی و آثار اصل شفافیت از منظر اندیشه سیاسی اسلام. سیاست

متعالیه، ۷ (۲۴)، ۸۱-۱۰۰.

طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی

جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

طبرسی، فضل‌بن حسن (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصرخسرو.

علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۸۴). پاسخگویی در نظام جمهوری اسلامی ایران. دین و ارتباطات، ۲ (۲۶)، ۵۱-۸۲.

قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

قمی، علی‌بن‌ابراهیم (۱۳۶۳). تفسیر القمی. قم: دار الکتاب.

گل‌پرور، حمیدرضا، نبی‌پور، محمد، اسماعیلی، مهدی و کاظمی جویباری، مهدی (۱۴۰۱). جایگاه شفافیت و پاسخگویی در مبارزه با

فساد در معاملات دولتی. نظارت و بازرسی، ۱۶ (۶۰)، ۷۳-۹۸.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الاسلامیه.

منطقی، محسن (۱۴۰۰). اعتباریابی و اعتمادسازی در مدیریت اسلامی با تأکید بر دانش مدیریت. *تحقیقات بنیادین علوم انسانی*، ۱۲۲-۱۰۱ (۳)، ۷.

موسوی، سیده‌معصومه، دهقان، رحیم و قاسمی، علی (۱۴۰۱). معیارهای حاکم بر شفافیت در حکومت دینی. *حکومت اسلامی*، ۱۰۶-۸۳ (۴)، ۲۷.

نبوی، سیدعباس (۱۳۸۳). کالبدشکافی نظری و کاربردی رویکردهای پاسخگویی در نظام ولایی. *اندیشه حوزه*، ۲ (۴۹ و ۵۰)، ۱۷۲-۱۵۴.

نوروزپور، حیدرعلی، پروین، خیرالله، رستمی، ولی و حسینی صدرآبادی، ایرج (۱۴۰۱). مبانی حاکم بر شفافیت قانون‌گذاری از دیدگاه قرآن، روایات و حکمرانی خوب. *مطالعات قرآنی*، ۱۳ (۵۰)، ۱۷۵-۱۹۰.

نوروزی، مجتبی، شلمزاری، سعیدصفی و رهبر، عباسعلی (۱۳۹۷). شیوه‌ها و بسترهای مشارکت سیاسی در الگوی پیشرفت. *معرفت سیاسی*، ۱ (۱۹)، ۵۸-۴۳.

Armstrong, E. (2005). Integrity, transparency and accountability in public administration: recent trends, regional and international developments and emerging issues. United Nations: Department of Economic and Social Affairs.

Simon, C. (2006). Corporate information Transparency; the synthesis of internal and external information streams. *Journal of Management Development*, 25(10), 1029-1031.